

Sloboda a rovnosť v priestore feministickej imaginácie

Etela Farkašová, Mariana Szapuová

Drucilla Cornell: *At the Heart of Freedom (Feminism, Sex, & Equality)*
Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1998

“Právo na ‚sféru imaginatívneho‘ nás vyvádza za hierarchické definície Ja, či už sú dané triedou, vrstvou, rasou alebo rodom” - tak začína svoju najnovšiu kriticko-analytickú prácu o slobode popredná americká filozofka a právnička Drucilla Cornell. Leitmotívom jej zaujímavej, v nejednom ohľade provokujúcej knihy je presvedčenie o nesmierne dôležitom význame onej “sféry imaginatívneho”, ktorú autorka situuje do “jadra slobody” a o ktorej píše ako o základnom práve ľudskej osoby na slobodu byť sebou a práve participovať na bohatstve životných foriem, na kráse a pestrosti života. Drucilla Cornell v tejto knihe načrtáva možnosti voľby v nesmierne intímnej oblasti, akou sú sexuálne vzťahy, vzťahy v rodine, následne naznačuje aj možné nové rodinné štruktúry. Kritérium slobody sa podľa nej naplňa aj v možnostiach žien kreovať svoj život tak, aby sa mohli samé rozhodovať pre vlastné životné formy, sexuálnu orientáciu, a tak participovať na spektre ponúk, ktoré život dáva. Autorka vo svojej práci reflektuje reálne možnosti žien v USA či iných západných demokraciách a porovnávajúc ich s možnosťami žien v socialistických štátoch, prichádza k názoru, že napriek mnohým odlišnostiam v oboch prípadoch absentuje ochrana “sféry imaginatívneho”. Väčšina spoločností predkladá svojim občanom/občiankam istú koncepciu dobra, normálnosti, sexuality ako záväznú, čím im podľa autorky odoberá slobodu utvárať (personalizovať), prežívať a vyjadrovať svoju sexualitu podľa vlastných želaní a predstáv. D. Cornell v takomto postupe vidí limitovanie (zo strany štátu) možností sexuálnej voľby, a tým aj limitovanie variácií životných spôsobov a vyslovuje požiadavku väčšej sociálnej rovnosti aj v tejto oblasti. Kriticky sa vyjadruje o pôsobení štátu, ktorý priamo - prostredníctvom práva, či nepriamo - manipuláciou sociálnych inštitúcií, siaha na práva ľudskej osoby utvárať si “sféru imaginatívneho” ako istého psychického priestoru, ktorý je potrebný na tvorbu vlastnej sexuality. Rovnako kriticky sa vyjadruje na margo každej represie sexuálnej slobody, resp. kontroly ženskej sexuality, ktoré súvisia s redukciovou rolou ženy na funkciu ľudskej reprodukcie či funkciu “starajúcej sa” o blaho rodiny. Útok na “sféru imaginatívneho” spája autorka najmä s pôsobením totalitárnych štátov, no dodáva, že v uznaní práv žien na slobodnú tvorbu a reprezentáciu vlastnej sexuality nie sú na tom oveľa lepšie ani západné demokracie.

Ako vyplýva z knihy, autorkiným zámerom nie je nahradiť sociálnu rovnosť sexuálnou slobodou, ale redefinovať sociálnu rovnosť v takom zmysle, aby podporovala túto slobodu. D. Cornell opakovane zdôrazňuje, že formálna rovnosť je nedostatočná - jednak preto, že je jej inherentná istá exkluzivita, ako aj preto, že je limitovaná v požiadavkách voči základným sociálnym inštitúciám, takže nemôže zaručovať ženám úplnú spravodlivosť, napríklad aj v kontexte otázok a predstáv, čo znamená byť ženou (mužom) - najmä, ak tieto predsavy sú spoločnosťou či štátom “uložené” a majú záväzný charakter pre všetky osoby (byť ženou napríklad v tomto svetle znamená disponovať reprodukčnou kapacitou). Priestor, v ktorom sa slobodne utvárajú predstavy o sexualite, slobodne skúmajú sexuálne reprezentácie osoby, nazýva autorka “sférou imaginatívneho” (imaginary domain), je to kľúčový pojem jej (očividne Kantom inšpirovanej) koncepcie slobody - jeho analýzam venuje najmä v prvých dvoch kapitolách pozornosť, a to v najrôznejších kontextoch.

Východiskom pre jej analýzy je presvedčenie, že rod, pohlavie, sexualita nie sú iba jednoduché fakty nášho “prirodzeného bytia”, že sexualita nie je “daná”, preto je potrebný psychický a morálny priestor, v ktorom môžu voľne pretekať naše imagiácie a ktorý tak poskytuje šance na

nachádzanie sexuálnej orientácie, či na vynachádzanie foriem sexuality, ktoré môže prinášať šťastie. Imaginatívnou sférou rozumie Cornell „morálny priestor, ktorý je nevyhnutný pre rovnocenné (ekvivalentné) ohodnocovanie našich sexuálnych rozdielov ako slobodných a rovných osôb“(s.14). Pri formulovaní svojho konceptu „sféry imaginatívneho“ autorka sa inšpiruje Kantovou sociálnou filozofiou a etikou, osobitne jeho princípom slobody a rovnosti všetkých členov spoločnosti ako ľudských bytostí. Sloboda každého člena spoločnosti je tu daná jednoducho tým, že je to ľudská bytosť – a práve sloboda v takomto ponímaní bola ženám, ako zdôrazňuje autorka, historicky odopieraná. Preto nastoluje základnú požiadavku, aby „pred zákonom a v rámci základných spoločenských inštitúcií ženy boli oceňované a uznávané ako slobodné a rovné (equal) bytosti, ktorých nedotknuteľnosť nemožno nebrať na zreteľ v mene nejakého väčšieho dobra“(s.11). S toutou požiadavkou súvisí aj požiadavka rovnakého hodnotenia a uznania sexuálnej odlišnosti žien. Pojem sféry imaginatívneho puživa autorka ako heuristický nástroj pri rozvíjaní úvah o tom, čo to znamená pre sexuálne bytosti byť slobodnými a rovnými vo vyššie načrtnutom zmysle, alebo inak povedané, byť členmi morálneho spoločenstva. Požiadavka na takýto priestor sa musí podľa nej stať podstatným momentom v teórii spravodlivosti. Sféra imaginatívneho ako heuristický prostriedok pri rozvíjaní teórie „môže pomôcť lepšie pochopiť to, že explicitná formulácia otázky týkajúcej sa toho, čo znamená pre sexuálne bytosti byť členmi morálneho spoločenstva musí predchádzať obhajobe princípov distributívnej spravodlivosti morálnymi procedúrami“ (s. 15).

Dôležitosť požiadaviek na sféru imaginatívneho zdôvodňuje autorka aj tvrdením, že nie je známa spoločnosť, ktorá by bola úplne zbavená symbolických stôp ideologickej maskulinity a tomu zodpovedajúceho degradovania feminínneho “iného”. Práve „prítomnosť symbolických stôp ideologickej maskulinity“ vo všetkých sférach spoločnosti – pričom autorka venuje výraznú pozornosť hlavne spôsobom usporiadania rodiny a príbuzenských vzťahov, ale aj vzťahom lásky či priateľstva – spôsobuje, že pri znovupremyslení významov nutne potrebujeme tvorivú imagináciu. Od uznania priestoru imaginácie a uznania práva na takýto priestor si autorka sľubuje riešenie viacerých problémov týkajúcich sa „ženskej sexuálnej diferencie“ (s. 16).

Z požiadavky na sféru imaginatívneho vyplýva aj požiadavka, že nijaké pohlavie a nijaký sex (sexuálna orientácia) nemôže viesť k tomu, aby sa poprelo právo daného jedinca byť osobou, inými slovami - ide o to, aby každá osoba mohla - ako sexuálna osoba - reprezentovať seba a svoje záujmy, aby sa toto právo, ako k tomu často dochádza, neredukovalo iba na prípady “paradigmatickej osoby”, s ktorou sa obvykle ráta - napríklad pri výskumoch. Feministické požiadavky na slobodu musia ísť podľa autorky nevyhnutne hlbšie, ako je tomu v Rawlsovej požiadavke, Cornell zdôrazňuje neredukovateľnosť svojej koncepcie na Rawlsovu koncepciu slobodnej osoby (sexuálna sloboda tam nie je hodnotou platnou pre občanov).

Všeobecnejšie by sa dala autorkina téza sformulovať tak, že v nijakej spoločnosti nie je prípustné, aby sa nastoľovala predstava o dobre či šťastí, ktorá by nepochádzala zo slobodnej voľby každej osoby - alebo ešte inak: každá osoba má právo, aby bola šťastná na svoj vlastný spôsob. Potrebné je preto vylúčiť štát z toho, aby zadával formu nášho intímneho života, normu, čo je to “ideálna rodina”, potrebné je nedať mandát jednej patriarchálnej schéme, ako realizovať šťastný, dobrý život v oblasti sexuality či v organizácii rodiny, len tak možno podľa autorky usilovať o emancipáciu od štátnej definície “vzornej”, “ideálnej rodiny”. Cornell v knihe uvádza viaceré príklady, ako patriarchálna spoločnosť legalizuje prostredníctvom intervencií zo stranu štátu isté koncepcie príbuzenstva a v tejto súvislosti sa dožaduje reforiem aj zákonov o možnom rodičovstve, obhajujúc práva “inak” sexuálne orientovaných osôb na rodinný život, vrátane rodičovstva. Práve “sféra imaginatívneho” môže podľa nej fungovať ako priestor, v ktorom sa utvárajú alternatívne schémy (aj) rodinného života.

Filozofka rozvíja v knihe argumentáciu, že nakoľko každý/každá z nás je jedinečnou osobou, ktorá má prežiť svoj život a ktorej integrita a sloboda musí byť uznaná zákonom a inými základnými inštitúciami, nakoľko každý/každá z nás má svoje vnútorné hodnoty, mala by byť uznaná jeho/jej schopnosť generovať a aj hodnotiť vlastné projekty svojich životných spôsobov.

Ideu rovnakej vnútornej hodnoty – nepochybne Kantom inšpirovanú - ktorá prislúcha každej ľudskej bytosti na základe toho, že je to ľudská bytosť a nie kameň alebo strom, odvodzuje D. Cornell z konceptu slobodného človeka, pretože, ako zdôrazňuje, táto vnútorná hodnota nie je nejaká metafyzická entita, ale súvisí s chápaním osoby ako slobodnej bytosti v politickom zmysle. Dôležitým aspektom požiadavky uznania vnútornej hodnoty je aj to, že nikto z nás by nemal byť redukovaný na svoje miesto v sociálnej hierarchii, v opačnom prípade by dochádzalo k tomu, že niekto by nebol (na základe svojho pohlavia a sexuality) politicky uznaný ako slobodná osoba. Veľkú pozornosť venuje autorka rozličným podobám konfliktov medzi patriarchálnou spoločnosťou a “svätyňou sféry imaginatívneho”, zdá sa nám však, že v analýze týchto konfliktov a v širšom zmysle aj v pohľade na patriarchát sklzáva do istého redukcionizmu, napr. keď patriarchát definuje „ako štátom nanútenú a kultúrne podporovanú normu heterosexuálnej monogamie ako jedinej vhodnej organizácie rodinného života“(s.22).

Nesporne patrí k základným charakteristikám patriarchátu aj to, že normalizuje rodinný život napríklad tým, že situuje otca ako hlavu rodiny a ženu definuje hlavne cez jej reprodukčnú kapacitu, čím ju zbavuje práva na seba-reprezentáciu ako sexuálnej bytosti, nazdávame sa však, že touto charakteristikou nemožno vyčerpávajúco a ani komplexne postihnúť podstatu patriarchátu a mnohoraké formy nespravodlivosti, ktorých sa dopúšťa voči ženám. V tejto súvislosti sa nám žiada ešte i ďalšia poznámka, ktorá tiež súvisí s istým redukcionizmom v uvažovaniach Drucilly Cornell. Význam sexuality, sexuálnej dimenzie osobnosti je nepochybniteľný, možno súhlasiť s autorkou, keď tvrdí, že ľudské bytosti sú od momentu, keď si začínajú vytvárať o sebe obraz, sexuálne určované (a že tento aspekt sexuality je v obraze vždy prítomný), možno s ňou súhlasiť aj vtedy, ak hovorí o dôležitosti fyzickej koherentnosti bytosti a o práve na telesnú integritu ako základného komponentu osoby. Tiež možno s ňou súhlasiť aj vtedy, keď akcentuje možnosť voľby sexuálnej sebareprezentácie ako dôležitej podmienky pre sebadefinovanie ľudskej bytosti. O potrebe psychického a morálneho priestoru, v ktorom by sa dali kreovať predstavy o možnostiach rôznych životných spôsobov takisto nemožno pochybovať, zdá sa nám však, že autorka nezohľadňuje viacdimenzionálnosť týchto predstáv a sústreďuje sa výlučne na kreovanie predstáv o slobodnej sexualite, sexuálnej orientácii, čo sa potom premieta aj do charakteru tohto priestoru “sféry imaginatívneho” v jej koncepcii. Mnohorozmernosť človeka sa totiž spája aj s potrebou viacrozmernosti tejto sféry, ktorá by mohla byť priestorom pre imagináciu aj napr. čo sa týka sociálnych projektov a politických vízií, medziľudských a medzigeneračných vzťahov, symbolického poriadku, kultúrnych či umeleckých významov.

Pri domýšľaní princípu slobody a rovnosti do dôsledkov, resp. pri uvažovaní o tom, čo to znamená pre ženy – tak z politického, ako aj z kultúrneho hľadiska - ak nadobudnú slobodu formovať, kreovať svoje vlastné životy a svoju sexualitu, autorka nezostáva iba vo sfére teoretickej reflexie, ale kladie tieto otázky do kontextu legislatívnych noriem. Razantne sa dožaduje feministickej právnej reformy, ktorá musí byť konzistentná s uznaním “svätyne sféry imaginatívneho”, je potrebné podľa nej chrániť túto sféru ako priestor potrebný na to, aby sme si vedeli predstavovať a dokázali sa angažovať v tvorbe významov daných rodu, pohlaviu, sexualite. Filozofka pokladá za dôležitý estetický rozmer feministickej praxe slobody, zdôrazňuje, že feminizmus je symbolický projekt a že je nevyhnutné v jeho rámci hľadať slová na vysvetlenie toho, čo znamená “druhé pohlavie”. Hľadanie, utváranie symboliky situuje autorka do “sféry imaginatívneho”, táto symbolika je podľa nej nevyhnutná preto, lebo jej prostredníctvom sa môžeme reprezentovať, vyjadrovať svoju sexualitu.

Ak v prvých dvoch kapitolách sa autorka sústredila najmä na politické, právne a etické dôvody, pre ktoré je “sféra imaginatívneho” nevyhnutná pre ochranu slobody osobnosti, v 3. kapitole je pre ňu kľúčový koncept spravodlivosti, ktorý analyzuje v kontexte debát o tom, či diferenciacia, o ktorú vo feminizme ide, spadá pod pojem spravodlivosti. Kriticky sa pritom vyrovnáva s niektorými názormi tvrdiacimi, že odlišnosť žien, hoci len čiastočne, je zapríčinená prírodou a ako taká sa vymyká sfére spravodlivosti. Vyzdvihujúc požiadavku rovnakého ohodnocovania

sexuálnych odlišností argumentuje, že samotná táto požiadavka a tento princíp založený na uznaní žien ako slobodných bytostí je rámcovaný princípom spravodlivosti. V náhľadoch na súvislosti „prirodzených“ odlišností so spravodlivosťou polemizuje s viacerými autormi, napríklad s Thomasom Nagelom, ale aj so Susan Okin či Marthou Fineman. V polemike s Nagelom poukazuje autorka na nebezpečenstvo plynúce z toho, že isté nerovnosti chápeme ako „dané od prírody“ a že sa časť zodpovednosti za rodovú nerovnosť pripisuje prírode, a nie sociálnym inštitúciám.

Za podstatné v jej úvahách pokladáme požiadavky, aby sa reprodukčná kapacita žien (a nijaká „prirodzená“ odlišnosť) nemohla stať zdrojom sociálnej nerovnosti, aby nevedli k vylúčeniu istých osôb z morálnej komunity osôb, aby sa im neupieral nárok stať sa osobou. Autorka ide v uvažovaní ešte ďalej, keď argumentuje, že reprodukčná schopnosť nemusí viesť ani k tradičnej deľbe práce v rodine. V tomto zmysle problematizuje každú „priľahkú“ generalizáciu o rode, ako aj kauzálnu väzbu medzi ženskou reprodukčnou kapacitou a formovaním rodinných hierarchií, čo ju napokon vedie k vypracovaniu námetov na formulovanie zákona o rodine. Základným východiskom autorkiných úvah je tvrdenie, že nemožno apriori brať ženy ako nezodpovedné za plod a na tomto predpoklade utvárať praktiky kontroly nad ich telom a sexualitou, v opozícii voči takýmto praktikám vyslovuje požiadavku, aby jedine ženy boli legálnymi zdrojmi rozhodovania, ako naložiť so svojou reprodukčnou kapacitou.

Zaujímavým príkladom na prepojenie teoretickej roviny s praktickou v koncepcii Drucilly Cornell je jej vstup do feministických diskusií o prostitúcii či o porno-pracovníčkach ako o „sexuálnych otrokyniach“. Aj v tejto súvislosti poukazuje autorka na význam „sféry imaginatívneho“, prostredníctvom ktorej možno podľa nej dospieť k prekonaniu istej zaužívanej rétorickej schémy „na čiej strane ste?“, ktorá je pre tieto diskusie príznačná. Autorka, ktorá je proti akejkolvek forme reštrikcie či regulácie sexuálnej slobody, a ktorá sa vehementne dožaduje práva každej osoby na jej slobodnú sexuálnu sebareprezentáciu, rozvíja úvahy o potrebe dekriminalizovať a legalizovať sexuálnu prácu, uvádzajúc a komentujúc argumenty oboch postojov (za i proti). Zsvätene nás vovádza do polemík - napríklad o tom, či predajom tela stráca žena status slobodnej osoby, či sa prostitútky samy vylučujú z morálnej komunity osôb, či o tom, ako súvisí kriminalizácia sexuálnej práce s nemožnosťou utvárať legitímne odbory z radov týchto pracovníčiek. Zmyslom toho, že nás vovádza do rôznych polemík o prostitúcii je pripomenutie prípadov, kedy intervencie štátu do zadávania významu „akceptovateľného sexu“ či „akceptovateľnej sexuality“ mali neblahé dôsledky reštriktívneho, ba neraz až vylučovacieho charakteru. Vychádzajúc z požiadavky „zaobchádzania s každým z nás ako s rovným“ uznáva Cornell dva limity v súvislosti s reprezentáciou seba ako sexuálnej bytosti: prvý zákaz sa týka toho, že „nik nesmie použiť násilie voči druhej osobe v reprezentácii svojej osoby ako sexuálnej bytosti“, a druhý, tzv. zákaz degradácie hovorí, že „nik nesmie byť degradovaný v dôsledku formy reprezentácie svojej osoby ako sexuálnej bytosti“. (s. 60). Z tohto druhého limitu vyplýva, že nik nesmie byť - ani štátom - vylúčený z normatívnej komunity osôb, z morálneho spoločenstva, „čo sa stáva ľuďom, ktorým sa zakazuje, aby žili svoje životy ako sexuálne bytosti z dôvodu, že ich spôsob života niekoho pohoršuje“ (s.60).

Autorka vo svojich úvahách a analýzach špecifických problémov – napr. prostitúcie, rodinného usporiadania apod.- dôsledne pracuje s konceptom sféry imaginatívneho, ktorý je v jej ponímaní úzko previazaný s konceptom slobody. Jej požiadavka, aby všetci boli rovnako hodnotení ako slobodné osoby s maximom rovnakej slobody sa spája s požiadavkou na rovnakú ochranu sféry imaginatívneho u každej osoby. „Sloboda osoby, a v prípade sexuality, sféra imaginatívneho predstavuje hodnotu, pretože predstavujú to, čo nám umožňuje vytvárať životy, ktoré prijímame ako naše vlastné“ (s.62).

Základná argumentačná línia autorky, ktorá prechádza celým jej textom, sa odvíja od tvrdenia, podľa ktorého „podpora integrity heterosexuálneho monogamného manželstva v politicky liberálnej spoločnosti je nelegitímna, pretože narúša a zneuctvuje útočisko osobnosti, sféru imaginatívneho“ (s. 39). Napr. v súvislosti s úlohou transformovať rodinné právo autorka rozvíja

tento argument a dôvodí, že štátom vynucovaný heterosexuálny, nukleárny model rodiny je neudržateľný v podmienkach, ak sa dôsledne uplatní pravidlo rovnakého zaobchádzania pre všetkých; ide totiž o to, že dôsledné uplatnenie tohoto pravidla nie je konzistentné so štátnym vynucovaním jediného modelu, v rámci ktorého nie osoba sa stáva zdrojom morálneho zmyslu seba samej ako sexuálnej bytosti, ale štát. Podľa jej názoru feministky by sa mali usilovať o to, a je to ich politický záujem, aby každý mal právo vytvárať, kreovať formy a podoby rodiny a aby sloboda podporovať a rozvíjať vlastný intímny život mala prednosť pred záujmom štátu vynucovať akýkoľvek ideál dobrej rodiny. Pre prístup Drucilly Cornell, ktorá, ako sme už spomenuli, je nielen politickou filozofkou ale aj profesorkou práva, je charakteristické, že neostáva len vo sfére všeobecných úvah o tom, čo by bolo žiadúce, ale popri reflexii a analýze súčasného stavu – či už ide o rodinné právo a otázky právnej úpravy adopcie, o práva homosexuálov, o práva otcov a viaceré ďalšie naliehavé politické, morálne a praktické otázky - navrhuje vlastný náčrt reformy legislatívnej úpravy jednotlivých problémov. Napr. vo svojej koncepcii reformy rodinného práva, vychádzajúc tak z kritiky tradičného chápania ako aj z kritiky súčasného stavu, v ktorom občiansky status ženy sa v patriarchálnej spoločnosti odvodzuje z jej materstva, poukazuje na to, že „ jej právo nemá byť založené na fakte jej biologického materstva, ale na fakte, že je osobou (personhood)“ (s. 110).

Reforma zákona o rodine musí byť podľa autorkinho presvedčenia založená na tom, že ženy sú chápané a uznávané ako osoby, ktorých osobnosť a občiansky status nie sú zviazané s tradičnými ženskými povinnosťami a záväzkami v rámci rodiny, čo predpokladá aj transformáciu občianskej identity žien. Autorka zdôrazňuje význam princípu plnej rovnosti všetkých, ktorý považuje za jediný limitujúci faktor pri reštrukturovaní spôsobov usporiadania rodiny. Záujem štátu musí byť konzistentný s princípom rovnakého uznávania a oceňovania každého jednotlivca ako slobodných a rovných bytostí. V súvislosti s autorkiným prístupom k týmto otázkam treba podľa nášho názoru obzvlášť oceniť to, že problematiku občianskeho postavenia a občianskych práv žien neodtrháva od otázok týkajúcich sa postavenia a práva detí či už v spoločnosti alebo v rodine, ale naopak, vníma ich ako navzájom úzko previazané. Deti tiež majú byť uznané ako osoby s právami a povinnosťami, zodpovedajúcimi ich veku, ako členovia morálneho spoločenstva. V tomto kontexte tematizuje aj problém adopcie, jeho v súčasnosti prevládajúci právny a kultúrny zmysel. Nevyhýba sa pritom ani takým zložitým, často kontroverzným otázkam, akou je otázka výchovy detí homosexuálnymi partnermi a jej úvahy na túto tému by mohli byť v mnohom inšpiratívne aj v našich podmienkach, kde v rámci len nedávno otvoreného a stále marginalizovaného diskurzu o homosexualite a právach homosexuálov sa práve táto otázka ukazuje ako najviac problematická, kontroverzná, pre viacerých priam iritujúca. Autorka presvedčivo ukazuje, že potrebu zabezpečenia stabilného prostredia pre výchovu dieťaťa netreba chápať ako potrebu apriórne vylučujúcu požiadavku na otvorenie priestoru pre slobodnú voľbu dospelých pri vytváraní vlastného Ja a zvýznamňovania vlastnej sexuality, ako aj spôsobu formovania a organizácie ich sexuálnych vzťahov – jej náčrt rámca nového chápania integruje v sebe oba uvedené momenty. Analyzujúc „prienik medzi právnym statusom ženy v spoločnosti ako celkom a rezíduami patriarchátu v rodinnom práve, ktorý vedie k nespravodlivému limitu práva žien nárokovať si vlastnú personalitu“ (s. 100) obhajuje práva žien slobodne konštruovať zmysel svojho materstva, ale, ako upozorňuje, toto právo neprislúcha na základe biologického materstva, ale na základe toho, že sú slobodnými osobami.

Myšlienka, podľa ktorej štát nemá určovať a predpisovať, ktorá forma rodiny je jedine správna a dobrá a nemá vynucovať jednu formu či už rodinného usporiadania alebo rozvíjania vlastnej sexuality ako jedine dobrej, sa vinie ako jeden zo základných motívov autorkiných úvah. Túto myšlienku by bolo akiste možné pochopiť alebo interpretovať - aspoň na prvý pohľad - ako ostrú kritiku tradičného usporiadania rodiny, autorkinými slovami modelu „heterosexuálneho monogamného manželstva“. Nazdávame sa však, že ostrie jej kritiky je nasmerované inde – konkrétne na štátne vynucovanie tohoto typu rodiny ako jedine možného a prijateľného (podč. E. F. a M. Sz.), na privilegizovanie jedného typu usporiadania rodinných vzťahov štátom.

Preferovanie a vynucovanie len jedného typu rodiny štátom, politickými a aj mocenskými prostriedkami je v príkrom rozpore s požiadavkou slobody a s nárokom na „oblasť imaginatívneho“ a preto je pre ňu neprijateľné. „Štát nemá predpisovať žiadnu formu rodiny ako jedinú formu dobrej rodiny“, a teda nemá predpisovať ani heterosexuálnu nukleárnu rodinu, aj keď takýto model rodiny je jedným zo „spôsobov, akými ľudia organizujú svoj sexuálny život a svoje vzťahy k deťom“ (s.123). Svojím argumentom, podľa ktorého privilegizovanie jednej formy sexuality alebo jednej formy rodiny je nekonzistentné s princípom rovnakého zaobchádzania s osobami autorka sa prihovára iba za zrušenie privilegizovania heterosexuálnych rodín, a nie za zrušenie tohoto typu rodinného usporiadania. „Poplietť si tieto dve pozície znamená neschopnosť pochopiť, že politické uznanie práva vo veciach srdca si vyžaduje istú diskontinuitu medzi tým, čo považujeme za dobré pre seba a pre iných, vrátane našich detí, v oblasti sexuality a tým, čo môže byť predpísané zákonom a základnými inštitúciami spoločnosti“ (s. 177), dôvodí autorka v závere svojej práce.

Reforma rodinného práva preto by mala vychádzať z uznania rovnosti každého člena spoločnosti a toto uznanie rovnosti má byť jediným limitom, uplatneným v zákone o rodine. Autorka tu načrtáva obrysy takej legislatívnej úpravy, ktorá nie je normujúca, a v rámci ktorej sa eliminuje akákoľvek „normálna rodina“, čo môže mať, ako filozofka uzatvára, pozitívny dopad aj na životy detí – ak by totiž neexistovala žiadna štátom vynucovaná „normalizovaná“ či normálna rodina, deti, ktoré sa ocitajú mimo takejto normy, rodiny, by neboli stigmatizované.

V ďalšej časti práce filozofka venuje pozornosť v USA sa rozbiehajúcemu hnutiu otcov požadujúcemu okrem iného také legislatívne zmeny, ktoré by mali zabezpečiť, ako to tvrdia prívrženci tohoto hnutia, „návrat mužov k otcovstvu a monogamii“. Štát vraj by mal prinútiť mužov aby sa správali ako maželia a otcovia a dokonca aj súdnou cestou ich zaviazal k zodpovednosti za rodinu. Za mnohými ľúbivými a na prvý pohľad pre mnohých prijateľnými vyhláseniami hnutia otcov autorka odhaľuje ich skrytý zámer a protifeministické ciele, jasne identifikuje často zamlčané predpoklady o ženách a matkách, na ktorých buduje toto hnutie svoj program. Štátom vynútené zodpovedné otcovstvo by malo byť sprevádzané podľa názorov predstaviteľov hnutia aj pôsobením štátu, prostredníctvom zákonných noriem, voči alternatívnym formám životného štýlu, predovšetkým lesbizmu. Hnutie hlása potrebu návratu k otcovskej autorite, ktorá mužom vraj bola ukradnutá – jeho členovia tvrdia, že treba sa vrátiť k role otca ako hlavy rodiny, čo však možno zabezpečiť len návratom k prísnej a rigidnej tradičnej deľbe práce v rámci rodiny: k tomu, aby sa muži stali otcami, ženy sa musia stať matkami v najtradičnejšom zmysle slova, oživujúc tak mýtus „dobrej a obetavej matky“. Ako dôvodí autorka, napriek verbálnym proklamáciám o význame otcovstva hnutie je vlastne proti rodičovstvu, proti rozšírenému systému príbuzenských vzťahov a spojení, ktorý umožňuje mužom aktívne a plnohodnotne sa podieľať na starostlivosti a výchove detí, a to aj detí malých. Preto neprekvapuje nepriateľský postoj dokonca nenávisť „hnutia otcov“ voči feminizmu: kým toto hnutie sľubuje mužom, že ako otcovia sa môžu stať pánmi a vládcami svojich rodín, feministky vyvinuli už nemalé úsilie, aby sa vzťahy v rámci rodiny mohli chápať a rozvinúť na báze rovnosti a partnerstva. Autorka pritom považuje za dôležité poznamenať, že nesúhlas feministiek s hnutím otcov sa netýka toho, či je žiaduce, aby muži zohrávali vo výchove detí oveľa aktívnejšiu úlohu, či už sú členmi heterosexuálnej nukleárnej rodiny alebo nie, ale toho, čo robí muža otcom. Opierajúc sa o Lacanovo chápanie maskulinity autorka poukazuje na možnosti a prednosti takého chápania muža a mužskosti, ktoré sa nebude viazať na pevnú identifikáciu muža s idealizovaným otcovstvom a načrtáva obrysy „spojenectva medzi feministkami a mužmi v ich úsilí o spochybnenie resp. premenu existujúcej rodovej štruktúry a o rozšírenie významu sexuálnej diferencie“ (s. 144).

Podobne ako pri riešení ďalších otázok, ani pri otázke rodičovstva a usporiadania rodinných vzťahov autorka nenačrtáva len teoretickú víziu, ale uvažuje aj v rovine potreby konkrétnych legislatívnych zmien umožňujúcich naplnenie pozitívnej vízie. Vychádzajúc z liberalistických pozícií za východisko a predpoklad takýchto zmien považuje uznanie faktu, že muži sú –

podobne ako ženy - slobodné a rovné bytosti a teda aj bytosti zodpovedné. Štát by mal preto viac posilňovať zodpovednosť mužov za deti, ale aj za (neželané) tehotenstvo žien, a to bez toho, aby obmedzoval slobodu mužov. Autorka pritom kladie dôraz na kvalitnú a dostatočne širokú sexuálnu výchovu, ktorej nedostatok a potreba je veľmi aktuálna aj v našej spoločnosti. Tiež upozorňuje na ekonomické a sociálne podmienky rodičovstva.

Základná otázka, ktorú si autorka kladie v ďalšej časti práce, sa týka toho, či „sféra imaginatívneho“, teda pojem, ktorý je pre jej úvahy fundamentálny, predstavuje nutne západný ideál, budovaný na hodnote človeka ako individua. Ideál individualizmu, a s ním nerozlučne spojený ideál univerzalizmu je nepochybne silne zakorenený v západnom myslení, v kultúre a tradícii a je silne prítomný aj v našom dnešnom svete. Odhliadnuc od viacerých dôležitých, často negatívnych dôsledkoch jeho vplyvu na životy ľudí, stáva sa veľmi problematickým aj pre západné feministické hnutie vstupujúce do kontaktov s problémami žien iných kultúr, iných spoločností a náboženstiev, ktorým sú západné ideály, či už individualizmu alebo univerzalizmu, cudzie a sú často vnímané ako ohrozujúce danú národnú a kultúrnu identitu. Do kontextu národnooslobodzovacích a postkoloniálnych hnutí umiestňuje D. Cornell problematiku feministického prístupu k ľudským / ženským právam a kladie si otázku, či individualizmus je jediným mysliteľným filozofickým východiskom konceptu ľudských práv. Všíma si bezosporu závažné problémy týkajúce sa toho, ako zosúladiť feministický aktivizmus zameraný na presadzovanie ľudských/ ženských práv s potrebou rešpektovania kultúrnej, národnej alebo aj náboženskej odlišnosti. Keďže samotná požiadavka rovnakého zaobchádzania s každou ľudskou bytosťou, teda požiadavka, ktorá je centrálnou pre koncepciu ľudských práv, je vnímaná ako požiadavka západnej „proveniencie“ – a ona je skutočne založená na filozofickom chápaní rovnakej hodnoty každého človeka ako osoby, člena morálneho spoločenstva - vyvstáva otázka, či „je možné vnieť silnú politickú požiadavku rovnosti bez toho, aby sme ju zdôvodnili na základe západnej filozofickej koncepcie osoby ako subjektu? (s. 160). Na základe mimoriadne zaujímavej analýzy náboženstva a života ľudí v Suriname ukazuje, že tomu tak nemusí byť, že existujú tradície, ktorým požiadavka rovnakého zaobchádzania so ženami ako aj uznanie rovnosti žien a mužov, či už z hľadiska sexuálneho, politického alebo morálneho, nie je cudzia. Navyše, ako autorka zdôrazňuje, ani kultúrne ani náboženské odlišnosti netvorí niečo stabilné, nemeniace sa a konkrétne formy, v ktorých sa požiadavka rovnakého zaobchádzania realizuje, môžu nadobudnúť rozličnú podobu, môžu sa stať vecou spoločenského a politického konsenzu. Dôležité pritom je, aby ženy, takisto ako napr. aj gayovia či lesby boli účastníkmi takéhoto konsenzu, „musí sa im poskytnúť morálny priestor, aby si nanovo premysleli a reinterpretovali svoje vlastné náboženské tradície a kultúrne praktiky“ (s. 165).

Za nesmierne inšpiratívny považujeme v tejto súvislosti spôsob, akým sa autorka vyrovnáva – aj za pomoci svojho konceptu sféry imaginatívneho ako heuristického nástroja – s problémami spojenými s potrebou rešpektovania slobody a uznania kultúrnych odlišností. Súhlasí s názorom viacerých feministiek, že mnohé ženy hlavne v rozvojových krajinách si tak hlboko osvojili a internalizovali svoju vlastnú subordinovanú pozíciu a degradáciu, že nie sú schopné vnímať samé seba ako rovné. Ich pretrvávajúca degradácia je ich jedinou inteligibilnou realitou, avšak na úrovni ľudských práv musia byť rešpektované ako „držiteľky“ vlastných sfér imaginatívneho. Ak sa toto ich právo nerešpektuje, ak aktivistky feministického hnutia sa snažia im implantovať „správne vedomie“ a diktovať, čo majú chcieť, ich stav poníženia či degradácie tým sa skôr posilňuje, než aby sa spochybnil. Zároveň ale sféra imaginatívneho predstavuje „výzvu voči symbolickej nepoddajnosti akejkoľvek sexuálnej identity tým, že necháva každú pozíciu otvorenú voči reinterpretácii“ (s.169).

Autorka si uvedomuje, že jej vízia „práva na sféru imaginatívneho“, na slobodnú a neohraničenú možnosť tvorby foriem sebachápania, sebaidentifikácie a seba-reprezentácie ako pohlavných a sexuálnych bytostí, ale aj životných stratégií či spôsobu formovania rodinného života sa zdá byť priveľmi utopická. Avšak to, čo považujeme za vôbec možné, je premenlivé, tak ako sa meníme i my prostredníctvom našich snáh o premenu – čohokoľvek. To, čo sa zdá byť utopické, nemusí

byť púha fantázia – veď samotná prítomnosť sna dokazuje, že premena je možná – ľudom má byť poskytnutý „fyzický a morálny priestor pre preskúmanie nových možností a pre šancu pretvoriť pletivo významov, z ktorého je utkané Ja každej bytosti“(183). Práve takúto šancu ponúka „sféra imaginatívneho“, resp. autorkou požadované uznanie práva na takúto sféru. Ide o sféru, ktorá sa vytvára, povedané autorkinými slovami z podtitulu práce, „pri samotnom srdci slobody“.

Kniha Drucilly Cornell skutočne svedčí o autorkinej schopnosti „imaginatívneho“ uplatnenie liberálnej teórie, jej hlavných princípov, najmä princípu rovnosti a slobody nielen pre feministickú teóriu, ale aj pre politickú prax feminizmu. Autorkin prístup, hlavne uplatnenie a zdôraznenie konceptu práva a slobody – v ktorom nepochybne rezonujú niektoré Kantove a Rawlsove idey – ako aj jej analýzy nás presvedčajú o tom, že princípy liberalizmu môžu aj v súčasnosti fungovať ako vhodný teoretický rámec, využiteľný pre feministické ciele. Rozvíjajúci priam revolučne transformačný potenciál feministickej teórie prepojenej s feministickou politickou praxou predostiera Drucilla Cornell v tejto knihe odvážne vízie ľudskej slobody. Jej text možno čítať aj ako názornú ukážku prepojenia feministickej politickej filozofie a praxe feministického hnutia, presnejšie toho, ako je možné tvorivo uplatňovať feministickú teóriu pri riešení takých konkrétnych a aktuálnych problémov ako je prostitúcia a pornografia, otázky rodiny i homosexuálneho partnerstva, ale aj otázky uplatnenia princípov ľudských práv v kontexte medzinárodného ženského hnutia. V každom prípade je to zaujímavé, inšpirujúce, no občas aj provokujúce čítanie.